

У 2007 р. у рамках Федеральної цільової програми "Культура Росії" вийшла з друку російська "Бібліотечна енциклопедія"¹, створення якої було розпочато ще у 1994 р. Вихід у світ такого довгоочікуваного науково-довідкового видання, накладом 3 тис. пр. у видавництві "Пашков дом" став, безперечно, важливою подією для фахівців бібліотечної галузі не лише Росії, а й усього пострадянського простору.

Слід зазначити, що випуск бібліотечних енциклопедій завжди збігався з переломними періодами розвитку галузі, знаменував собою певний етап становлення галузевої науки та її термінології. Незважаючи на велику кількість бібліотечних енциклопедій, виданих у багатьох країнах світу, аналізована є першою спробою узагальнення надбань бібліотечної науки в Російській Федерації та колишньому СРСР.

Укладачам енциклопедії вдалось представити в одному об'ємному та добре ілюстрованому томі все багатство і розмаїття бібліотечної історії від зародження до сьогодення. Основний зміст енциклопедії, загальний обсяг якої майже 110 авторських аркушів, — це систематизований звід понад 2000 статей, присвячених бібліотечній справі, різним аспектам теорії та практики

забезпечення суспільства документованою інформацією.

В енциклопедії подано статті за всіма напрямками бібліотечної науки, зокрема: з історії та теорії бібліотечної справи, з питань організації бібліотечних систем, комплектування фондів, бібліотечно-обслуговування, роботи з читачами,

науково-інформаційної діяльності, професійного друку тощо. Значна кількість статей стосуються суміжних з бібліотечною галуззю дисциплін: книгознавства, бібліографознавства, інформаційної та видавничої діяльності.

Значення такого видання для фахівців та користувачів є досить важливим і знаковим. Воно не лише узагальнює знання, нагромаджені в бібліотечній галузі, а й осмислює, систематизує та популяризує рівень розвитку бібліотечної науки, представляє інтелектуальний потенціал її кадрів, дає змогу визначити основні напрями розвитку в майбутньому.

До редакційної колегії видання увійшло 30 фахівців, чий імена добре відомі як у Росії, так і за рубежем. Його рецензентами є провідні бібліотекознавці (А. Ванєєв, Ю. Столяров, Г. Фоногов), автори багатьох ґрунтовних праць, чий доробок, без сумніву, став базовим для становлення та розвитку бібліотечної галузі. У підготовці матеріалів до енциклопедії брала участь велика кількість авторів — співробітників національних, республіканських, крайових і обласних бібліотек, вишів, громадських установ та професійних організацій, а координацію їхньої діяльності здійснював відділ бібліотекознавства Російської державної бібліотеки.

Традиція вивчення та дослідження бібліотечної історії, термінології бібліотечної справи фахівцями провідної бібліотечної установи, а саме Російської державної бібліотеки, нараховує багато років і тому цю роботу можна сміливо назвати етапною в процесі розвитку бібліотекознавства. Теоретичні основи для формування бібліотекознавства як самостійної науки було закладено ще на початку ХХ ст. відомими вченими і стали початком процесу творення різного роду

довідкових видань. Основи термінологічної та енциклопедичної діяльності започаткували відомі вчені — автори термінологічних словників — С. Аркадьєв, В. Сопіков, Є. Шамурін, К. Сімон.

Видання енциклопедії стало можливим завдяки тим здобуткам, які нагромадила бібліотекознавча наука упродовж багатьох років свого розвитку. Вагомий вклад у розвиток бібліотечного знання внесли і бібліотекознавці колишніх республік СРСР. Тому прискіпливий інтерес фахівців близького зарубіжжя до аналізованого видання викликаний ще й тим, що фахівці кожної з колишніх радянських республік намагаються відшукати інформацію про свій вклад у розвиток галузі, знайти імена своїх знаних співвітчизників.

У пресі вже прозвучали перші оцінки енциклопедії, висловлені переважно російськими бібліотекознавцями². Більшість авторів наголошують на особливостях видання, а саме на бажанні укладачів відобразити всю діяльність бібліотеки в багатовимірному інформаційному просторі як на національному, так і міжнародному рівнях. Фахівці відзначають високий рівень підготовки статей з теорії бібліотечної справи, присвячених визначенню сутнісного значення базових бібліотекознавчих понять, формуванню термінологічної системи галузі, розробленню основ методології бібліотекознавчих досліджень у контексті сучасної соціокультурної ситуації, взаємодії бібліотекознавчої науки з суміжними дисциплінами. Автори звертають увагу на добре розроблений довідково-пошуковий апарат енциклопедії, зокрема посилання, які виділені у словнику курсивом, інверсія, яка значно полегшує пошук необхідного матеріалу та наведена в окремих випадках етимологія слова. Інформативність статей енциклопедії посилює пристатейна бібліографія, яка включає не лише друковану продукцію, а й адреси сайтів великих книгозбірень та інформаційних установ в Інтернеті.

Варто зазначити, що бібліотечна енциклопедія запозичила цілий ряд статей із книгознавчих енциклопедій і багато в чому повторила як позитивний, так і негативний досвід підготовки таких видань. Слід зауважити, що окремі статті "Бібліотечної енциклопедії" повністю повторюють статті енциклопедії "Книга" з усіма їхніми вадами³.

Безперечно, що будь-яке видання не застраховане від недоліків та окремих упущень, особливо тоді, коли в його підготовці беруть участь багато авторів. Перше, що впадає в очі при перегляді енциклопедії, це дисбаланс між обсягом інформації про російські та зарубіжні бібліотеки, про російських та зарубіжних діячів. Наприклад, статті про Липецьку, Тверську, Сахалінську чи будь-яку іншу область і бібліотечну справу Росії за своїм обсягом значно більші (інколи й втричі) за інформацію про бібліотечну справу Литви, Латвії чи Естонії. Слід зазначити, що інформація про діяльність бібліотек є не лише різною за обсягом, а в окремих випадках і застаріла. Це стосується передусім статті про Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського⁴, діяльність якої представлена інформацією про роботу бібліотеки ще за радянських часів, а за обсягом вона дорівнює статтям про національні бібліотеки Венесуели, Зімбабве чи Лівану.

За рішенням авторського колективу, в ході підготовки енциклопедії було проведено експеримент з громадської апробації видання шляхом розміщення тексту енциклопедії на веб-сайті Російської державної бібліотеки. Однак експеримент не лише не виправдав сподівання авторів, а й

¹ *Бібліотечна енциклопедія* / Рос. гос. б-ка. — М.: Пашков дом, 2007. — 1300 с.

² *Ермолаєва М. А.* Первое фундаментальное справочное издание по библиотечному делу / Ермолаева М. А. // Книга: исследования и материалы. — М.: Наука, 2002. — Ч. 2. — С. 239—241.

³ Докладніше див.: *Низовий М.* Українське друкарство і видавнича справа / Низовий М., Тимошик М. // Друкарство. — 2000. — № 6. — С. 90—93.

⁴ Автори З. І. Савіна, Т. М. Прокошева.

привів до того, що окремі статті були взагалі не відредаговані або ж відредаговані не фахово. У результаті до енциклопедії потрапили недостовірні відомості та застаріла інформація. Особливо це стосується матеріалів про бібліотечну діяльність України та інших республік СНД. Зокрема, у статті "Украина. Библиотечное дело"⁵ вказано старі або неправильні назви бібліотек та установ. Зокрема, "Центр. науч. с.-х. б-ка Украины" — правильно: "Гос. науч. с.-х. б-ка Украины"; "Гос. науч. мед. б-ка" — правильно: "Нац. науч. мед. б-ка"; "Гос. б-ка для детей" — правильно: "Нац. б-ка Украины для детей"; "Киевский гос. ун-т культуры и иск-ва" — правильно: "Киевский нац. ун-т культуры и иск-ва"; "Всеукраинская библ. ассоциация" — правильно: "Украинская библ. ассоциация". У переліку бібліотек взагалі відсутня Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, яка у 2009 р. відзначає своє десятиліття. Серед бібліотек вищої школи до енциклопедії потрапили лише дві бібліотеки — "Центр. науч. б-ка Харьковского гос. ун-та им. А. М. Горького" — правильно: "Науч. б-ка Харьковско-го нац. ун-та им. В. Каразина" і "Науч. б-ка Нац. ун-та им. Тараса Шевченко" — правильно: "Науч. б-ка им. М. Максимовича Киев. нац. ун-та им. Тараса Шевченко". Якщо автори подавали бібліотеки вищих навчальних закладів за хронологічним принципом (як найдавніші), то незрозуміло, чому відсутні тоді наукові бібліотеки Львівського, Ніжинського, Одеського та Чернівецького університетів.

В енциклопедії допущено ряд прикрих помилок, які свідчать про те, що подані авторами матеріали не редагувалися. Зокрема, в інформації про українські професійні видання зазначається, що "Бібліологічні вісті" виходили з 1923 по 1924 рр. (див. с. 1062). Що стосується такого відомого періодичного видання Українського наукового інституту книгознавства, як "Бібліологічні вісті", яке виходило з 1923 по 1931 рр. і налічувало 25 номерів, то, на нашу думку, воно варте того, щоб виділити його в окрему статтю. На сторінках журналу було надруковано понад 100 статей як українських, так і російських вчених, зарубіжних авторів, представлено рецензії, хроніку, критико-бібліографічні матеріали, різноманітні відомості з бібліотечного життя світу. Стаття про цей часопис представлена в енциклопедії "Книга", однак до бібліотечної енциклопедії вона чомусь не потрапила.

Незрозуміло, за яким принципом авторський колектив бібліотечної енциклопедії вміщував статті про періодичні видання. Наприклад, болгарський, італійський, польський, російський журнали "Библиотека" представлені у виданні, а українські часописи "Бібліотечний вісник", "Бібліотечна планета", "Вісник Книжкової палати" — ні. Також не рівнозначним є обсяг матеріалу про ці журнали. Зокрема, стаття про російський журнал "Библиотека" (с. 143) вміщує ґрунтовну інформацію і подає літературу про це видання, статті ж про болгарський, італійський та польський журнали лише по кілька рядків і без посилань на літературу. З українських часописів окремою і дуже короткою статтею представлено лише один — "Известия Одесского библиографического общества" (с. 399). Однак в Україні за тих часів виходили не лише "Известия ...", а й "Книжний вісник" (1921), "Книга" (1923—1924), "Бібліотечний журнал" (1925—1926), "Бібліотечний збірник" (1926—1927), "Журнал бібліотекознавства та бібліографії" (1927—1930).

Зазвичай, енциклопедії слугують для користувачів базовою основою та відправною точкою у роботі, тому наявність помилок і недостовірних відомостей є суттєвим їхнім недоліком. Зрозуміло, що відповідальність за зміст інформації лежить передусім на авторах статей, які повинні давати чітку та перевірену інформацію, у своїх статтях вміщувати всі необхідні для такого наукового фундаментального видання відомості. Проте саме з метою усунення можливих неточностей і створюється така дуже поважна та чисельна редакційна рада видання, яка у разі необхідності може повертати матеріал на доопрацювання, особливо у тих випад-

ках, коли це стосується дат, прізвищ, подій, які отримали достатньо широке висвітлення у багатьох виданнях та публікаціях. Використання нових технологій суттєво полегшує роботу з підготовки видання, але не знімає з редакції та укладачів відповідальності за допущені помилки.

Незрозуміло, помилковою чи свідомо неточною є інформація про заснування Книжкової палати України⁶. На сторінці 504 вказано, що Книжкову палату в Україні було засновано у 1922 р., а не у 1919 р., як це було насправді. Ще у лютому 1958 р. Ю. Меженко звернувся до редакції "Советской библиографии" з приводу, як він писав, постійної помилки щодо дати створення Книжкової палати України, намагаючись переконати, що установа функціонувала з 1919 р. і навіть мала власні видання⁷. На сьогодні видано значну кількість матеріалів (у тому числі й статей у російськомовних виданнях) про історію заснування Книжкової палати України, однак російські фахівці продовжують наголошувати на 1922 р.

Ще один прикрий момент. У російській бібліотечній енциклопедії ніде не зазначено вклад українських учених у розвиток галузі. Якщо в енциклопедії "Книга" (1981) Х. Алчевська, Д. Балака, М. Максимович, М. Годкевич, Ю. Меженко вказані як українсько-російські бібліотекознавці, то в "Бібліотечній енциклопедії" приналежність цих вчених до України взагалі зняли. А от державну приналежність науковців далекого зарубіжжя залишили. Наприклад, "Х. Уилсон — американский библиограф"; "Ч. Кетгер — американский библиотеквед, Г. Лейбниц — немецкий ученый, библиотекарь, А. Аалто — финский архитектор" тощо.

Заслуги українських бібліотекознавців перед радянським бібліотекознавством високо оцінені не лише російськими⁸, а й зарубіжними⁹ вченими, тому незрозумілим є такий жорсткий відбір українських бібліотекознавців. До бібліотечної енциклопедії, яка вмістила 500 статей-персоналій, увійшли лише сім з них: Х. Алчевська, Д. Балака, М. Годкевич, Ю. Меженко, К. Рубинський, Н. Фрідьєва, П. Ярковський. Поза увагою редколегії залишилися такі особистості, як М. Гуменюк, М. Комаров, І. Корнейчик, Ф. Максименко, С. Постернак, С. Сірополко та багато інших.

Однією з принципів засад більшості зарубіжних енциклопедій є той факт, що вони враховують світовий бібліотечний досвід, і до їхньої підготовки залучаються фахівці всіх країн. У російській бібліотечній енциклопедії цього принципу дотримуються не завжди. Так, статті про українських учених грішать неповнотою інформації, а література, представлена у кінці статей, загалом є другорядною та застарілою. Матеріали про українських вчених мали б значно більшу цінність, якби статті писали українські фахівці, які мають суттєві напрацювання у цьому напрямі. Так, інформацію про відомого бібліотекознавця та бібліографа, директора ВБУ, УНІК і Книжкової палати України Ю. Меженка¹⁰ повністю переписано з попередніх енциклопедичних видань і закінчується вона 1945 роком. Хоча життя та діяльність відомого вченого тривали ще 24 роки. Зокрема, було вимушене повернення до Ленінграда та важлива робота у Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Пізніше — активна робота у Києві на посаді завідувача редакції бібліографії "Української Радянської Енциклопедії". Серед наукової літератури про життя та діяльність вченого вказано старі матеріали, тоді як науковцями України активно досліджується спадщина вченого. Зокрема, до 100-річчя з дня його народження у 1992 р.

⁶ Автор статті О. Ф. Бойкова.

⁷ *Стришенець Н.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Н. Стришенець. — К.: НБУВ, 1997. — С. 31.

⁸ *Столяров Ю. М.* Внесок бібліотекознавців УРСР у розвиток радянського бібліотекознавства / Ю. М. Столяров // *Бібліотекознав. і бібліогр.* — 1980. — Вип. 20. — С. 90—95.

⁹ *Migoń K.* Księgoznawstwo ukraińskie w dwudziestolecu międzywojennym / *K. Migoń* // *Studia o książce.* — Wrocław, 1970. — Т. 1. — С. 25—41.

¹⁰ Автор статті Соколинський Е. К.

⁵ Автори М. С. Орленко, З. І. Савіна, Т. М. Прокошева.

видано матеріали до біографії вченого¹¹, вийшла монографія Н. Стрішенець¹², ґрунтовний розділ у книзі Н. Королевич¹³, стаття М. Вальо¹⁴ та ін. Це саме відноситься й до статті про Є. Болховітінова. Співробітницею НБУВ Є. Рукавіциною захищено дисертацію¹⁵ та опубліковано кілька наукових статей про його діяльність. У 2002 р. НБУВ були проведені читання, присвячені Є. Болховітінову.

Вражає своєю лаконічністю стаття про всесвітньо відомого вченого Володимира Івановича Вернадського (с. 259). Перелік наукових праць ученого вмістився у трьох рядках тексту, а два рекомендовані джерела про його життя і творчість 1970 і 1984 років видання¹⁶. Разом з тим, стаття про американського мільйонера Е. Карнегі (с. 467) за своїм обсягом майже втричі більша, ніж стаття про В. Вернадського.

Правомірно виникає запитання: які принципи добору було покладено у визначення найважливіших установ та найдостойніших осіб, чому так суттєво різняться обсяги матеріалів у однотипних статтях. Зокрема, систему підготовки та перепідготовки бібліотечних кадрів України представлено лише однією установою — Харківською державною академією культури. А з сучасних вітчизняних учених та науковців до енциклопедії потрапили лише Н. Кушнаренко та А. Чачко — члени Міжнародної академії інформатизації.

Щодо термінології, слід зазначити фрагментарність, методологічну і культурологічну нечіткість, застарілість окремих термінів та визначень, ігнорування нових, активно використовуваних бібліотечним співтовариством. Як зазначили укладачі, важливе значення мав той факт, що у 1997 р. було вже підготовлено спеціальне видання "Библиотечное дело. Терминологический словарь", завдяки чому були відпрацьовані та апробовані основні поняття, які складають бібліотечну терміносистему. В результаті такого підходу термінологія, подана на сторінках енциклопедії, відбиває стан терміносистеми галузі більш ніж 20-річної давнини.

Як справедливо зазначають фахівці, російська бібліотечна енциклопедія переважана інформацією, яка певною мірою є "внутрішньою", розрахованою не на широкий загал користувачів, а на вузьке коло фахівців, діяльність яких пов'язана з управлінськими проблемами або ж з історією бібліотечної науки. Сумнівним, на нашу думку, є вміщення до енциклопедії статей: "Женские библиотеки", "Солдатские библиотеки", "Тюремные библиотеки", "Больничные библиотеки", "Усадьбные библиотеки", "Библиотеки замков" тощо. Вважаємо, що читачів такого фундаментального видання не слід вводити в оману інформацією про наявність таких бібліотек. Це не окремі види або типи бібліотек, а скоріше просто теоретичні напрацювання науковців, які отримали широкий розвиток. На нашу думку, набагато важливіше було б умістити статті про історичні бібліотеки, наприклад, Кременецького, Ніжинського ліцею, особистих бібліотек Степана Яворського, Данила Туптала, Павла Галагана тощо, які проіснували певний час, а потім влилися до складу інших бібліотек.

Немає в енциклопедії й статей про бібліотеки, які одержали розвиток останнім часом, зокрема "правительственные библиотеки", "приграничные библиотеки". Ці терміни давно увійшли до нашого професійного словника, а нормативно-правова документація щодо діяльності цих бібліотек активно розробляється такими поважними установами, як ІФЛА та Бібліотечна Асамблея Євразії.

Чи вдалося авторам знайти "золоту середину" між короткою словниковою статтею, яка дає мінімум знань, і розгорнутими оглядовими матеріалами, які часто вміщують надлишкову інформацію, що ускладнює відбір найважливі-

ших і дійсно необхідних користувачам відомостей? Однозначно можна сказати — не завжди. Так, занадто розгорнутими є статті: "Библиотечное законодательство" (с. 194—198); "Материально-техническая база библиотек" (с. 606—610). Ряд статей енциклопедії можна визначити як зайві, вони не мають ніяких бібліотечних особливостей, є спільними для всіх наук і лише перевантажують текст енциклопедії. Це такі статті, як "Бюджетное финансирование" (с. 250—251); "Целевая программа" (с. 1123—1124), "Носитель информации" (с. 738), "Транскрипция", "Транслитерация" (с. 1039).

Тим часом, у енциклопедії відсутні, на наш погляд, досить важливі відомості. До прикладу, немає статті про "Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг", яке було засновано у Санкт-Петербурзі, упродовж двадцяти років свого існування видало 80 назв книжок загальним накладом близько одного мільйона примірників. Відсутні також статті про Раду директорів наукових бібліотек і науково-інформаційних центрів академії наук — членів Міжнародної асоціації академії наук, яка була заснована ще у 1996 р., про її нинішнього голову, академіка НАН України О. Онищенко, про щорічне (вийшло вже сім випусків) російськомовне видання Ради — міжнародний науково-практичний збірник "Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития".

На наш погляд, у додатках доцільно було б умістити список авторів статей, які брали участь у підготовці енциклопедії, із зазначенням їхнього місця роботи. Зокрема, завдяки такому додатку ми знаємо, що авторський колектив енциклопедичного словника "Книговедение" (Бендерский И. Л. Библиотечная энциклопедия: первый опыт // Науч. и техн. б-ки. — 2008. — № 10. — С. 53.) налічував понад 400 авторів та установ, серед яких зазначено й Український поліграфічний інститут та близько двадцяти українських фахівців, відомих науковців (С. Білокінь, М. Гуменюк, Я. Ісасвич, І. Каганов, І. Корнейчик, Н. Фрідьева та ін.). Невідомою залишилась приналежність авторів бібліотечної енциклопедії до тих чи інших напрямів роботи або ж до професійного складу бібліотек, роботу яких вони висвітлюють.

Знайомлячись з бібліотечною енциклопедією, хочеться віднайти відповідь на головне для фахівця запитання — як змінилася бібліотечна галузь на порозі третього тисячоліття, як нові демократичні засади вплинули на розвиток бібліотечної справи в останні десятиріччя, що нового прийшло на зміну "комуністическому вихованню трудящихся", "бібліотечному підходу", "руководству чтением". Однак крім традиційних — Інтернету, електронних носіїв та комп'ютерних технологій — нічого нового не представлено. У зв'язку з цим, поділяємо думку І. Бендерського про те, що "...то-нальність видання, у зв'язку зі зміною лише окремих акцентів та з формуванням уже нових шаблонів і штампів, на жаль, дуже часто нагадує те, від чого бажали позбавитися ще двадцять років тому" (Книговедение : энцикл. слов. / Н. М. Сикорский (гл. ред.) [и др.]. — М. : Совет. энцикл., 1982. — 664 с.).

І все ж, попри всі висловлені критичні зауваження, ми твердо переконані, що "Библиотечная энциклопедия" — це вагомий крок в теорії і практиці бібліотекознавства і досить відповідальна та копітка робота, яка заслуговує високої оцінки.

А зважаючи на той факт, що жодна з країн СНД ще не спромоглася видати власної енциклопедії, то і позитивний, і негативний досвід російських колег стане у нагоді майбутнім розробникам.

*Галина Солоіденко,
старший науковий співробітник НБУВ*

¹¹ Юрій Олексійович Меженко (1892—1969) : матеріали до біографії. — К. : НБУВ, 1994. — 175 с.

¹² Стрішенець Н. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / Н. Стрішенець. — К. : НБУВ, 1997. — 146 с.

¹³ Королевич Н. Українські бібліографи ХХ століття / Н. Королевич. — К. : Кн. палата України, 1998. — С. 9—47.

¹⁴ Вальо М. Ю. Меженко — редактор "Бібліологічних вістей" // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка : зб. наук. пр. — 2003. — Вип. 11. — С. 156—164.

¹⁵ Рукавіцина Є. В. Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Рукавіцина Євгенія Віталіївна. — К., 1995. — 16 с.

¹⁶ Автор статті В. Петрицький.